

ЄВРОПЕЙСЬКІ МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ТА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ЯК ОРІЄНТИР ДЛЯ РОЗБУДОВИ УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІАЛЬНОЇ СИСТЕМИ

EUROPEAN INTERNATIONAL STANDARDS IN THE SPHERE OF SOCIAL PROTECTION AND SOCIAL SECURITY OF THE POPULATION AS A GUIDELINE FOR THE DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN SOCIAL SYSTEM

Заболотна Н.Я., к.ю.н., доцент,

доцент кафедри цивільного права та процесу

Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти

Національного університету «Львівська політехніка»

У статті встановлено, що міжнародні соціальні стандарти є комплексом норм, який закріплений в міжнародно-правових актах, що визначають гідні умови життєдіяльності людей, забезпечують розвиток особи та соціальну захищеність. Соціальні стандарти є визначальними для державної соціальної політики щодо забезпечення високих стандартів життя та рівного доступу громадян до суспільних благ та послуг. Наголошується на відсутності єдиного наукового підходу до визначення терміну міжнародних соціальних стандартів та складності такого визначення через закріплення їх в численних правових актах – договорах, угодах тощо. У зв'язку із євроінтеграційним курсом нашої держави акцентовано увагу на Європейській соціальній моделі як загальній системі цінностей, що ґрунтується на підтримці миру, соціальної справедливості, рівності, солідарності, розвитку свободи та демократії, повазі прав людини. Відмічається, що входження України у світове співтовариство, інтеграція у Європейські та світові структури неможливі без забезпечення ефективного процесу імплементації норм міжнародного права у сфері соціального захисту із використанням узагальненого досвіду європейських держав. Беручи до уваги те, що нині у правовій доктрині дефініція «адаптація соціального законодавства України до законодавства ЄС» не має чіткого визначення, підтримується думка розуміти її як процес тривалого, поетапного, узгодженого із законодавством ЄС внесення змін до чинних нормативно-правових актів соціального законодавства України та необхідності прийняття й впровадження нових на основі законодавства ЄС та забезпечення його неухильного дотримання. Дається коротка характеристика основних джерел європейських соціальних стандартів, зокрема, Європейської соціальної хартії (переглянутої) від 03.05.1996 року, Європейського кодексу соціального забезпечення (переглянутого) від 06.11.1990, Хартії Європейського співтовариства про основні соціальні права працівників від 09.12.1989 року. Ці акти покладають на державу обов'язок щодо створення та підтримки стабільної та економічно розумної системи соціального забезпечення, що гарантує гідний рівень життя для осіб, позбавлених джерела засобів для існування внаслідок хвороби, безробіття, старості та інших передбачених підстав.

Ключові слова: соціальне забезпечення, соціальний захист, стандарт, соціальний стандарт, міжнародний соціальний стандарт, Європейська інтеграція, адаптація, соціальна модель.

The article establishes that international social standards are a set of norms, which are enshrined in international legal acts, which determine decent living conditions for people, ensure personal development and social security. Social standards are decisive for the state social policy to ensure high living standards and equal access of citizens to public goods and services. The absence of a single scientific approach to the definition of the term international social standards and the complexity of such a definition due to their consolidation in numerous documents – contracts, agreements, etc. is emphasized. In connection with the European integration course of our country, attention is focused on the European social model as a general system of values based on the maintenance of peace, social justice, equality, solidarity, the development of freedom and democracy, and respect for human rights. It is noted that Ukraine's entry into the world community, integration into European and world structures is impossible without ensuring an effective process of implementation of the norms of international law in the field of social protection using the generalized experience of European states. Taking into account the fact that currently in the legal doctrine the definition of "adaptation of the social legislation of Ukraine to the EU legislation" does not have a clear definition, the opinion is supported to understand it as a process of long-term, step-by-step, coordinated with the EU legislation, making changes to the current normative legal acts of the social legislation of Ukraine and the need to adopt and implement new ones based on EU legislation and ensure its strict compliance. A brief description of the main sources of European social standards is given, in particular, the European Social Charter (revised) dated 03.05.1996, the European Code of Social Security (revised) dated 06.11.1990, the Charter of the European Community on the fundamental social rights of workers dated 09.12.1989. These acts impose on the state the obligation to create and maintain a stable and economically reasonable system of social security, which guarantees a decent standard of living for persons deprived of a source of means of livelihood due to illness, unemployment, old age and other prescribed reasons.

Key words: social security, social protection, standard, social standard, international social standard, European integration, adaptation, social model.

Постановка проблеми. Європейська інтеграція є вибором українського народу, який ґрунтується на усвідомленні історичної ідентичності та спільності із європейськими країнами, та водночас є каталізатором реформ, в основі яких перебувають демократичні цінності і соціальна справедливість [10, с. 98]. Важливим напрямом євроінтеграційного курсу є визначення європейських соціальних стандартів як складової національного соціального законодавства України [10, с. 99]. Соціальні стандарти є визначальними для державної соціальної політики щодо забезпечення потреб людини в матеріальних благах і послугах, а також для формування фінансових ресурсів, які спрямовуються на їх реалізацію, вони дають змогу втілити у життя стратегічну мету сучасної цивілізованої держави – забезпечити високі стандарти життя

та рівний доступ її громадян до суспільних благ та послуг [11, с. 21–22].

Соціальна сфера, за слушним зауваженням Т. Гарасиміва, завжди була й нині залишається однією із визначальних, позаяк упродовж тридцяти років незалежності України законотворцю так і не вдалося досягти належного рівня імплементації європейських принципів й стандартів у національне законодавство, передусім у соціальне. Сама сфера соціального забезпечення громадян і дотепер характеризується недосконалістю та цілою низкою проблем, попри задекларовані принципи та ухвалені рішення [3, с. 43].

Впровадження європейських міжнародних стандартів вимагає і нова українська та міжнародна ситуація, яка прямо пов'язана зі збільшенням у світі та Європі біженців,

мігрантів, а в Україні такого явища, як внутрішні переселенці. Тому, як вважають І. Новосельська і В. Котул, одним із правових інструментів європейської інтеграції є гармонізація національного законодавства України зі стандартами, що створені провідними європейськими міжнародними організаціями, насамперед Радою Європи (далі – РЄ) та ЄС, з метою покращення ситуації в соціальному забезпеченні України [12, с. 95].

Процес адаптації законодавства України до європейських стандартів розпочався з моменту укладення Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їх державами-членами від 14 червня 1994 року, за умовами якого Україна взяла на себе зобов'язання щодо забезпечення поступового приведення національного законодавства у відповідність до законодавства Співтовариства, зокрема у таких галузях, як охорона праці, охорона здоров'я та життя людей, довкілля, транспорт тощо (ст. 51) [15].

Метою статті є теоретико-правове дослідження поняття та джерел європейських стандартів у сфері соціального захисту та соціального забезпечення в аспекті їх значення для реформування українського соціального законодавства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій європейських стандартів соціального забезпечення і захисту громадян та проблем і напрямів удосконалення соціального законодавства нашої держави та приведення його у відповідність до європейських стандартів проводились такими вченими, як Н. Б. Болотіна, С. В. Гришак, О. О. Губанов, Ю. В. Ковбасюк, Т. О. Коломоєць, В. Л. Костюк, П. М. Лисенко, Л. Ю. Малога, І. В. Новосельська, Н. М. Пархоменко, С. Н. Прилипко, О. В. Прилипчук, О. В. Тищенко, О. А. Телічко, М. М. Феськов, Н. Н. Хуторян, О. Б. Черномаз, М. М. Шумило, О. Н. Ярошенко та ін. Проте, з огляду на динамічність соціального розвитку суспільства проблема соціального захисту населення не втрачає своєї актуальності, тому потребує подальшого дослідження та розвитку.

Виклад основного матеріалу. Міжнародні соціальні стандарти є комплексом норм, який закріплений в міжнародно-правових актах, що визначають гідні умови життєдіяльності людей, забезпечують розвиток особи та соціальну захищеність. Ці стандарти мають бути сприйняті законодавством кожної держави шляхом підписання та ратифікації міжнародних договорів, а у подальшому повинні бути розвинені і пристосовані до існуючих в цій країні умов [11, с. 19].

А. Клименко, з'ясовуючи, що становлять собою міжнародні соціальні стандарти, відмічає, що складність цього питання полягає в тому, що вони не зафіксовані в якомусь одному міжнародно-правовому документі, а розкидані по численних правочинах – договорах, угодах і звичаях, оскільки в міжнародному праві немає кодифікованих актів (кодексів), подібних до тих, що існують у внутрішньому національному праві кожної держави [6, с. 29]. Тому, на думку цієї авторки, нині міжнародні соціальні стандарти становлять собою комплекс закріплених у різних міжнародно-правових актах норм, завдяки прийняттю яких визначаються гідні умови життєдіяльності людей і забезпечується розвиток індивіда та його соціальна захищеність [6, с. 27].

Але в сучасній науковій літературі єдиного підходу до визначення терміну міжнародних соціальних стандартів не має. Так, С. Запара визначає міжнародний соціальний стандарт як впорядковану систему універсальних міжнародних норм та принципів, розроблених на основі взаємних угод між державами щодо питань, пов'язаних із створенням економічного, політичного, соціального, культурного і правового середовища, яке б дозволило людям досягти соціального розвитку [5, с. 447].

К. Кулі-Іванченко під міжнародними соціальними стандартами розуміє загальновизнані норми та принципи,

закріплені у міжнародно-правових актах (договорах), що регламентують права й обов'язки людини у соціальній сфері життя, а також зобов'язання держави щодо дотримання та захисту цих прав (право на соціальний захист, право на освіту, право на працю тощо) [9].

А. Юшко і Н. Швець визначають міжнародний соціальний стандарт як закріплений у міжнародному нормативному акті (договорі) загальновизнаний рівень реалізації прав у сфері праці, соціального забезпечення та освіти [11, с. 20].

На думку С. Опішняк, основними особливостями міжнародних соціальних стандартів є: договірний характер, оскільки вони встановлюються шляхом підписання договору; узгодженість волі держав-учасниць договору, оскільки ніхто не може бути примушений визнати обов'язковість дотримання стандартів; стосуються усієї сфери соціального забезпечення, а не окремих її елементів; є вихідними вимогами, що не можуть порушуватись чи ігноруватись державою під час формування національного законодавства у сфері соціального забезпечення; мають різну правову природу із суміжною категорією «принципів соціального права» [13, с. 58].

Взірцем побудови якісної системи соціального захисту й забезпечення громадян є соціальна модель Європейського Союзу, яка характеризується високим рівнем соціального забезпечення, ґрунтується на принципах поваги людської гідності, соціальної справедливості і безпеки, заборони дискримінації у сфері соціального захисту.

На думку Європарламенту, слід розглядати Європейську соціальну модель як «загальну систему цінностей», що ґрунтується на підтримці миру, соціальної справедливості, рівності, солідарності, розвитку свободи та демократії, повазі прав людини. Європейська соціальна модель – це не лише сформульована ідея, інтелектуальна конструкція чи рекомендація. Це конкретний, головний складовий елемент європейської ідентичності, її демократії, економічного розвитку, соціального та культурного прогресу. Визнаючи, що держави-члени мають різні системи соціального захисту та відмінні один від одного методи використання згаданих цінностей, Європарламент зазначав, що всі вони прагнуть спільної мети: досягти рівноваги через взаємодію економічного зростання та соціальної солідарності. Саме тому Європейська соціальна модель визначена як «єдність цінностей за наявності різноманітності систем» [16].

В. Костюк пропонує визначати європейські соціальні стандарти у широкому та вузькому сенсах. Так, на думку вченого, у широкому сенсі європейські соціальні стандарти – це сукупність норм, положень та стандартів концептуального характеру, які містяться у міжнародно-правових актах, прийнятих уповноваженими європейськими інституціями, які спрямовані на розвиток ефективної моделі соціального захисту. У вузькому значенні європейські соціальні стандарти – це сукупність визнаних і закріплених відповідно до основоположних європейських міжнародно-правових актів соціальних прав людини [8, с. 69–70].

Серед найбільш важливих джерел європейських соціальних стандартів справедливо називають Європейську соціальну хартію (переглянуту) від 03.05.1996 року, Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий) від 06.11.1990, Хартію Європейського співтовариства про основні соціальні права працівників від 09.12.1989 року. Ці акти покладають на державу обов'язок щодо створення та підтримки стабільної та економічно розумної системи соціального забезпечення, що гарантує гідний рівень життя для осіб, позбавлених джерела засобів для існування внаслідок хвороби, безробіття, старості та інших передбачених підстав. І хоча кожен з цих міжнародних актів має самостійне значення і різне коло держав-учасниць, їх, в цілому, можна вважати різними редакціями

одного і того ж документа, кожна наступна з яких дедалі більш конкретизована і обтяжлива для держав, що приєдналися до нього, порівняно з попередньою.

Як зазначає Л. Малюга, Європейська соціальна хартія (переглянута) є складовою національного соціального законодавства України, адже даний договір було ратифіковано у встановленому законом порядку, тож норми національного соціального законодавства України не можуть суперечити змісту даного договору та мають бути адаптованими до європейських соціальних стандартів, закріплених у ньому; проте не всі норми національного соціального законодавства України на сьогодні є адаптованими до європейських соціальних стандартів, визначених у Європейській соціальній хартії [10, с. 105]. Україна не визнала обов'язковими для себе норми Європейської соціальної хартії (переглянутої) щодо права на соціальне забезпечення та права на соціальну допомогу. Вказані права Верховна Рада України визнала цілями, до здійснення яких Україна прагнутиме всіма відповідними засобами [4].

Щодо Європейського кодексу соціального забезпечення, то Україна підписала даний нормативно-правовий акт 10 листопада 2016 року, проте не ратифікований, а тому не є складовою українського соціального законодавства. Кодекс врегульовує значно вужче коло питань, але при цьому, на відміну від Хартії, встановлює мінімальні стандарти соціального забезпечення населення, які не можуть бути зменшені в національних законодавствах [10, с. 107].

Хартія Європейського співтовариства про основні соціальні права працівників від 09.12.1989 року вказує, що кожен працівник Європейського Співтовариства має право на адекватний соціальний захист і, незалежно від статусу і розміру підприємства, на якому він працює, користуватися адекватним рівнем допомоги з соціального забезпечення. У свою чергу, особи, які не мають можливості бути учасником ринку праці та не мають засобів до існування, повинні мати можливість отримувати достатні кошти і соціальну допомогу з урахуванням особливостей їхньої конкретної ситуації [2, с. 199]. Хоча Хартія Європейського співтовариства про основні соціальні права працівників не є складовою національного соціального законодавства України, проте зміст положень даного нормативно-правового акту свідчить, що більшість соціальних прав та гарантій, передбачених у його нормах, також закріплені і в чинному законодавстві про працю [10, с. 109–110].

Стратегічною основою соціальної політики Європейського Союзу стали також «Біла книга про ріст, конкурентоспроможність і зайнятість» (1993 р.), Зелена книга «Європейська соціальна політика, роздуми для Союзу» (1993 р.); «Європейська соціальна політика: шлях для Союзу. Біла книга» (1994 г.). «Біла книга про зростання, конкурентоспроможність і зайнятість» основну увагу приділила пошуку засобів скорочення негативних явищ, пов'язаних з безробіттям. У Зеленій книзі «Європейська соціальна політика, роздуми для Союзу» був зроблений висновок про те, що здійснення соціальної політики Європейського Союзу несумісне з ідеєю обмеження соціального прогресу заради посилення конкурентоспроможності економіки. І в документі «Європейська соціальна політика: шлях для Союзу. Біла книга» вперше було проаналізовано поняття Європейської соціальної моделі, в основі якої, як вказувалося, лежать загальні та зрозумілі для всіх громадян ЄС цінності (демократія і права особистості, вільна ринкова економіка, рівність можливостей для кожного, добробут і соціальна захищеність для всіх, об'єднання і солідарність). Усі ці цінності складають основу популярного на сьогодні принципу солідарності та соціального об'єднання, який визначає сучасний варіант єдиної Європейської соціальної моделі [14].

Варто зауважити, що ЄС намагається постійно вдосконалювати свою соціальну модель, вносити поправки у свою соціальну політику з урахуванням зміни міжна-

родного стану та у зв'язку з розширенням Співтовариства, тому в останні десятиліття був розроблений цілий пакет різних нормативно-правових документів, що визначають соціальну політику ЄС у XXI столітті.

Крім того, як відзначає А. Клименко, на загальноєвропейському рівні нині не лише здійснюється постійний моніторинг додержання країнами встановленого рівня соціальних стандартів, й аналізуються соціальні процеси в соціумі з точки зору їх безпечності для суспільного розвитку й недопущення загострення соціальних суперечностей. Вчена наводить такі європейські соціальні стандарти рівня життя: показник очікуваної тривалості життя при народженні (від мінімального – 25 років до максимального – 85 років); показник грамотності дорослого населення (на рівні 100%); середня тривалість навчання (не менше 15 років); реальний ВВП на душу населення за ПКС (від мінімального – 200 дол. США до максимального – 40 тис. дол.); сумарний коефіцієнт народжуваності (на рівні 2,14–2,15); коефіцієнт старіння населення (не більше 7%); розрив у рівні граничних доходів населення (не повинен перевищувати 10:1); частка населення, яке проживає за межею бідності (не більше 10%); співвідношення мінімальної й середньої заробітної плати, що не перевищує 1:3; мінімальний рівень погодинної заробітної плати (не менше 3 дол. США); рівень безробіття (повинен не перевищувати 8–10%); кількість правопорушень на 100 тис. населення (до 5 тис. випадків); рівень депопуляції – 50:50; число психічних патологій на 100 тис. населення (не більше 284 осіб) [7, с. 90–95].

Напрацьований досвід у сфері соціального забезпечення і захисту громадян, відображений у міжнародних соціальних стандартах, може бути корисним для України, яка перебуває на початку шляху з реформування своєї соціальної системи. Але зважаючи на те, що система соціального забезпечення є національною, будується з урахуванням рівня економічного розвитку держави, специфіки соціально-демографічного складу населення, історичних та національно-культурних традицій, європейські соціальні стандарти можуть бути корисними і прийнятними, якщо вони вносять необхідні поліпшення до системи соціального захисту громадян, а також відповідають фундаментальним загальнонаціональним інтересам та напрямам соціального розвитку України.

Як відомо, процес пристосування національного законодавства до умов, які змінюються, або приведення до норм і стандартів міжнародного права є адаптацією (лат. *adapto* – пристосовую).

Т. Гарасимів, беручи до уваги те, що нині у правовій доктрині дефініція «адаптація соціального законодавства України до законодавства ЄС» не має чіткого визначення, пропонує її розуміти як «процес тривалого, поетапного, узгодженого із законодавством ЄС внесення змін до чинних нормативно-правових актів соціального законодавства України та необхідності прийняття й впровадження нових... на основі законодавства ЄС та забезпечення його неухильного дотримання. Результатом цього процесу є наближення української системи соціального законодавства до стандартів й критеріїв сучасної європейської системи, що визначені у чинному законодавстві Європейського Союзу та країн-членів ЄС, а відтак висуваються до держав, що мають намір бути його членами» [3, с. 47].

Висновки. Отже, міжнародні стандарти соціального забезпечення сприяють справедливому розвитку суспільних відносин, рівному доступу до основних соціальних послуг та гідного рівня життя.

Розробка та формування міжнародних соціальних стандартів є елементом механізму міжнародно-правового регулювання соціального забезпечення, яке спрямоване на реалізацію міжнародних зобов'язань держави та проектується у внутрішньодержавний механізм правового регулювання на стадії формування правових норм, направлених на регулювання суспільних відносин у сфері соціального

забезпечення, з урахуванням світової практики та у відповідності до міжнародних стандартів соціального забезпечення. Таке регулювання слід розглядати як добровільно-обов'язкове та додаткове до національного законодавства у сфері соціального забезпечення, яке ґрунтується на ратифікації конвенцій та інших актів міжнародних організацій та їх органів, учасником (членом) яких є Україна.

Входження України у світове співтовариство, інтеграція у Європейські та світові структури неможливі без забезпечення ефективного процесу імплементації норм міжнародного права у сфері соціального захисту із використанням узагальненого досвіду європейських держав

[1, с. 142–147]. Національне соціальне законодавство має вдосконалюватися, що можливо шляхом встановлення і фіксації місця й ролі міжнародних соціальних стандартів у праві соціального забезпечення, їх застосуванні при впорядкуванні правовідносин із надання людині того чи іншого виду такого забезпечення [6, с. 44]. Крім того, саме соціальні стандарти сприяють створенню дійового й оптимального механізму реалізації конституційних положень про найвищі цінності прав та свобод людини і громадянина, умов, що забезпечують гідне життя й вільний розвиток кожного, а також прав, що закріплені в розділі II Конституції України [6, с. 44].

ЛІТЕРАТУРА

1. Андриєнко І. С. Міжнародні стандарти соціального забезпечення в контексті євроінтеграційних процесів в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис. Проблеми трудового права та права соціального забезпечення*. 2022. № 4. ч. 1. С. 142–147.
2. Бурка А.В. Багатосторонні міжнародні договори як гарантія реалізації права потерпілим працівником на належне соціальне забезпечення у разі трудового каліцтва чи професійного захворювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Випуск 49. Том 1. С. 199–203.
3. Гарасимів Т. До проблеми адаптації українського соціального законодавства до законодавства Європейського Союзу: теоретико-правовий дискурс. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: "Юридичні науки"*. , 2021. № 2 (30). С. 43–50ф.
4. Закон України "Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)" № 137-V від 14.08.2006. № 137-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 43. Ст. 418.
5. Запара С.І. До питання про сутність соціального міжнародного стандарту. Актуальні проблеми регулювання відносин у сфері праці і соціального забезпечення : тези доп. та наук. повідом. учасн. II Міжнарод. наук.-практ. конфер. / за ред. В.В. Жернакова. Харків : Кроссруд, 2011. 540 с.
6. Клименко А. Л. Стандарти і гарантії соціального забезпечення: міжнародноправовий і вітчизняний контекст : монографія. Харків: Юрайт, 2019. 176 с.
7. Клименко А. Л. Тенденція посилення значення міжнародно правових стандартів соціального забезпечення за умов соціально економічних викликів сьогодення. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*. Харків, 2017. С. 90–94. URL: 25.pdf (univd.edu.ua).
8. Костюк В.Л. Європейські соціальні стандарти в контексті сучасної моделі джерел права соціального забезпечення: науково-теоретичний аспект. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2018. Том 1. С. 68–73.
9. Кулі-Іванченко К.К. Міжнародні соціальні стандарти прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 55–57 URL: 13.pdf (lsej.org.ua).
10. Малюга Л.Ю. Адаптація соціального законодавства України до законодавства Європейського Союзу: дис. ... д-ра юрид. наук. 12.00.05. Київський нац. університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2020 . 414 с.
11. Міжнародні соціальні стандарти: навч. посіб. / авт.: А. М. Юшко, Н. М. Швець; за заг. ред. В. В. Жернакова. Харків: Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого", 2013. 121 с.
12. Новосельська І., Котул В. Основне значення міжнародних соціальних стандартів у законодавстві України. *Підприємство, Господарство і Право*. 2017. № 3. С. 95–97.
13. Опішняк С.О. Міжнародні соціальні стандарти: порівняльно-правовий аналіз. *Право і суспільство*. 2020. № 2. Ч. 2. С. 58–63.
14. Свердлова Ю. О. Нормативно-правове регулювання соціальної політики Європейського Союзу. URL : alexi,+Свердлова.pdf
15. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами. Міжнародний документ від 14.06.1994. *Офіційний вісник України* від 29.06.2006. 2006 р. № 24. Стор. 203. стаття 1794. Код акта 36581/2006.
16. Social Europe. A Continent's Answer to Market Fundamentalism. European Research Forum at London Metropolitan University. 2006. p.p.211 URL : Social Europe: a continent's answer to market fundamentalism – LSE Research Online